

О. Г. Білорус

академік НАН України, доктор економічних наук, професор, завідувач відділення глобальної економіки і міжнародних фінансів НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, o.bilorus@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-5649>

В. І. Власов

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, Київ, Україна, vlasovvi@ukr.net

**НОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Анотація. У статті розглянуто актуальні проблеми розвитку торгівлі у світі загалом, на континентах і в регіонах у їх межах, а також у групах країн із різним рівнем економічного розвитку. Визначено дев'ять особливостей розвитку світового ринку, що за 36 років зумовили зростання експорту товарів у 8 разів, а послуг у 12 разів. Проаналізовано зміни обсягів торгівлі під впливом фінансової кризи 2008–2010 рр. у світі загалом, країнах Великої сімки, а також Китаї та Індії, які мають найбільшу чисельність населення. Оцінено динаміку зовнішньоторговельного балансу в розвинутих країнах і тих, що розвиваються. Висвітлено ситуацію щодо відкритості економіки регіонів планети, а також інтеграції в глобальні ринки країн із різним рівнем економічного розвитку. Запропоновано новий індекс, котрий дає змогу визначити ефективність роботи зарубіжних філіалів багатонаціональних компаній. Показано залежність економіки 23 транзитивних і країн, що розвиваються, від експорту сировини, а також зміни структури експорту за його основними складовими на світовому рівні. На базі проведеного дослідження виявлено низку нових закономірностей спільного глобального поступу країн різного рівня розвитку.

Ключові слова: світова торгівля, експорт, імпорт, рівень економічного розвитку країн, фінансова криза, зовнішньоторговельний баланс, глобальна економіка, структура експорту.

Табл. 15. **Літ.** 29.

Oleh Bilorus

Dr. Sc. (Economics), Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, o.bilorus@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-5649>

Volodymyr Vlasov

Dr. Sc. (Economics), Professor, National Scientific Agricultural Library of the UAAS, Kyiv, Ukraine, vlasovvi@ukr.net

**NEW PATTERNS AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT
OF INTERNATIONAL TRADE IN THE GLOBAL ECONOMY**

Abstract. The article deals with topical issues of trade development in the world as a whole by continents and regions within continents, as well as by groups of countries with different levels of economic development. Based on the analysis of changes in the volumes of exports and imports, nine features of the development of the world market are identified, resulting in an eightfold increase in exports of goods and twelvefold services over 36 years. The estimation of changes in the volume of trade under the influence of the financial crisis of 2008-2010 is given both in the whole world and the G7 group, as well as in China and India as the countries with the largest population. The dynamics of foreign trade balance for the poorest, developing and developed countries (10 countries 2 in each

group) is estimated. Information is given on the openness of the economy of the regions of the world, as well as on the integration into the global markets of countries with different levels of economic development. A new index which makes it possible to evaluate the performance of foreign affiliates of MNCs is proposed. The data on the dependence of the economies of 23 developing and transitive countries on the export of raw materials, as well as on changes in the structure of exports of its main components at the world level, are given. Some new regularities of different groups of Global Co-development countries are identified on the basis of this research.

Keywords: world trade, export, import, level of economic development of countries, financial crisis, foreign trade balance, global economy, export structure.

JEL classification: F02, F15, F18, F63, G01, O19.

О. Г. Белорус

академик НАН України, доктор економічних наук, професор, завідувачий відділенням глобальної економіки і міжнародних фінансів НІФІ ГУНУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна

В. И. Власов

доктор економічних наук, професор, головний научний співробітник Національної научної сільськогосподарської бібліотеки УААН, Київ, Україна

НОВЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация. В статье рассмотрены актуальные проблемы развития торговли в мире в целом, на континентах и в регионах в их пределах, а также в группах стран с разным уровнем экономического развития. Определены девять особенностей развития мирового рынка, за 36 лет обусловившие возрастание экспорта товаров в 8 раз, а услуг в 12 раз. Проанализированы изменения объемов торговли под влиянием финансового кризиса 2008–2010 гг. в мире в целом, странах Большой семерки, а также Китае и Индии, которые имеют наибольшую численность населения. Оценена динамика внешнеторгового баланса в развитых странах и развивающихся. Освещена ситуация относительно открытости экономики регионов планеты, а также интеграции в глобальные рынки стран с разным уровнем экономического развития. Предложен новый индекс, позволяющий определить эффективность работы зарубежных филиалов многонациональных компаний. Показана зависимость экономики 23 транзитивных и развивающихся стран от экспорта сырья, а также изменения структуры экспорта по его основным составляющим на мировом уровне. На базе проведенного исследования выявлен ряд новых закономерностей совместного глобального продвижения стран различного уровня развития.

Ключевые слова: мировая торговля, экспорт, импорт, уровень экономического развития стран, финансовый кризис, внешнеторговый баланс, глобальная экономика, структура экспорта.

Поняття ринку як інституту обміну історично має трансформаційний характер. Термін "market" (ринок) згідно з Оксфордським словником уперше був вжитий у далекому XI ст. (1006 р.) та означав права лорда й державних інституцій на організацію торгівлі в межах групи людей, котрі являли собою бажаючих купити або продати [1, с. 172]. Як інститут обміну він зберігає свою роль у ході змін формаційного ладу. Перше наукове визначення цього поняття, на думку А. Маршалла [2], надане А. О. Курно, за словами якого під терміном "ринок" економісти розуміють не конкретну ринкову площу, на котрій купуються й продаються продукти, а в цілому будь-який

район, де взаємовідносини покупців і продавців настільки вільні, що ціни на ті самі товари мають тенденцію легко та швидко вирівнюватися. З появою грошей і насиченням ринків дедалі різноманітнішими товарами стали з'являтися все нові типи й види ринків.

Торгівля як головна форма міжнародної економічної кооперації завжди була локомотивом економічного зростання та розвитку. Відомий дослідник економічної історії Ф. Бродель зауважив, що найвідмітнішою рисою доіндустріальної економіки є існування нерухомого механізму примітивної економіки з локальним і обмеженим, але водночас живим і потужним зростанням сучасних економічних структур [3]. У ті часи, котрі він називав "періодом старого порядку" (між 1400 і 1800 рр.), була поширена мережа простих місцевих ринків із незначним рухом товарів, що формували економіку обміну та були ще не спроможні об'єднати всю галузь виробництва зі споживанням, оскільки вагома частка обсягів виробництва не входила до сфери ринкового товарообігу, працюючи на натуральне споживання в межах сім'ї чи сільської громади.

Економічне зростання в XV ст., викликане розбудовою міст, зумовило розвиток міських ринків, поширення міжнародних ярмарків у XVI ст., прихід на зміну ярмаркам бірж і постійно діючого ринку у вигляді системи крамниць у XVII ст., поширення вільного переміщення грошей і кредитів у Європі, що спричинило формування на противагу громадському (*public market*) приватного (*private market*) ринку як системи самостійних комерційних мереж і ланцюгів із безпосередньої закупівлі товарів (вовни, зерна, тканин домашнього виготовлення тощо) у виробників, часто з передоплатою. З того часу починається динамічний розвиток ринкової економіки, свідченням чого, на думку Ф. Броделя, є ланцюгова реакція змін ринкових цін, котра охопила всі регіони світу, пов'язуючи таким чином національні ринки в глобальну мережеву систему [3].

Відтоді й стартувала та економіка, яку ми тепер називаємо ринковою та яка пройшла через теорії абсолютних переваг А. Сміта [4], порівняльних переваг Д. Рікардо [5], міжнародної вартості Дж. С. Мілля [6], а також оцінку факторів виробництва Г. Габерлера [7], поняття вирівнювання цін на фактори виробництва Е. Гекшера [8] та Б. Оліна [9], удосконалення цього поняття П. Самуельсоном і В. Столпером [10], парадокс Леонтьєва [11], теорії життєвого циклу товару [12], міжнародної конкурентоспроможності нації М. Портера [13] тощо.

На думку Г. Джеймса [15], створення Бреттон-Вудської системи сприяло світовому економічному зростанню, скороченню бідності, припиненню торговельних воєн, що, у свою чергу, сприяло поширенню співпраці з таких різних питань, як оподаткування, фінансове регулювання, політика щодо змін клімату й боротьби з фінансуванням тероризму. Але сьогодні обмінні курси переважно визначаються ринковими силами; МВФ здійснює функції антикризового управління, глобального економічного нагляду і поліпшення економічної політики, а замість США домінуюче становище можуть посісти нові країни й міждержавні утворення, такі як Китай і Європейський Союз.

Разом із розвитком міжнародної торгівлі залежно від стану міжнародних економічних відносин (МЕВ) як у межах країни, так і між державами [15], крок за кроком формувалися теорії міжнародної торгівлі, періодизацію котрих складено О. В. Овсянніковим [16].

З огляду на зазначене, автори визначили метою статті аналіз особливостей формування сучасної ринкової системи за останні десятиліття, що мають значення при розробленні завдань сталого розвитку транзитивних економік.

Першою й головною особливістю та закономірністю розвитку світового ринку впродовж останніх десятиліть є подальше стрімке нарощення обсягів торгівлі (табл. 1, 2). Загальний обсяг експорту товарів за 1980–2016 рр. зріс із 2050,1 млрд до 15 986,1 млрд дол. США, або більш ніж у 8 разів. При цьому перша декада аналізованого періоду характеризується примноженням обсягу товарів у середньому на більш як 140 млрд дол. щороку, протягом другого десятиліття середньорічне зростання сягнуло 295 млрд дол., а на

Таблиця 1. Динаміка світового експорту товарів за роками, млрд дол. США

Регіон, група країн	1980	1990	2000	2016	2016 до 1980, %
Світ загалом	2 050 129	3 495 675	6 452 318	15 986 095	779,7
Розвинуті країни	1 356 329	2 534 230	4 243 212	8 549 616	630,3
Транзитивні країни	85 478	118 378	149 573	448 106	524,2
Країни, що розвиваються	698 323	843 068	2 059 532	6 988 373	995,0
Найменш розвинуті країни	15 271	18 274	36 082	147 019	962,7
Країни Африки, що розвиваються, загалом	121 378	104 887	147 905	348 528	287,0
Східна Африка	7 013	7 322	9 870	36 181	515,9
Центральна Африка	8 837	11 798	17 092	52 747	596,9
Північна Африка	44 042	36 856	56 121	98 430	223,5
Південна Африка	27 919	27 038	35 113	88 903	318,4
Західна Африка	33 567	21 863	30 708	72 266	215,3
Країни Америки, що розвиваються, загалом	111 503	145 622	367 998	885 924	794,5
Карибський басейн	22 627	13 317	19 016	25 065	120,8
Центральна Америка	23 271	45 638	183 149	422 516	1 815,6
Південна Америка	65 605	86 668	165 833	438 343	668,1
Країни Азії, що розвиваються, загалом	373 191	589 790	1 538 457	5 743 366	1 539,0
Східна Азія	77 692	280 961	779 294	3 400 607	4 377,0
Південна Азія	26 137	47 033	93 119	401 192	1 534,9
Південно-Східна Азія	71 915	144 148	430 903	1 151 851	1 601,7
Західна Азія	197 446	117 648	235 843	789 716	399,9
Країни Океанії, що розвиваються	2 251	2 778	5 172	10 566	469,4
Розвинуті країни					
Америци	293 529	621 759	1 058 865	1 845 512	626,7
Азії	135 979	299 660	510 700	705 060	518,5
Європи	899 457	1 663 665	2 596 480	5 774 152	641,9
Океанії	27 365	49 146	77 168	224 892	821,2

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2003. 443 p.; UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2017. 102 p.

Таблиця 2. Динаміка світового імпорту товарів за роками, млрд дол. США

Реґіон, група країн	1980	1990	2000	2016	2016 до 1980, %
Світ загалом	2 091 006	3 609 255	6 654 569	16 150 393	772,3
Розвинуті країни	1 504 998	2 669 485	4 644 736	9 182 895	610,1
Транзитивні країни	83 591	140 531	91 837	376 192	450,0
Країни, що розвиваються	502 416	799 639	1 917 995	6 591 306	1 311,9
Найменш розвинуті країни	24 910	25 680	43 323	218 247	876,1
Країни Африки, що розвиваються, загалом	96 490	94 444	129 914	493 887	509,5
Східна Африка	10 542	12 833	16 038	78 348	743,2
Центральна Африка	5 884	6 778	7 537	79	654,1
Північна Африка	31 552	37 374	49 135	179 768	569,8
Південна Африка	22 499	22 846	35 187	107 697	478,6
Західна Африка	26 013	14 613	21 118	89 582	344,4
Країни Америки, що розвиваються, загалом	123 809	124 886	388 886	931 533	752,4
Карибський басейн	27 504	16 955	33 316	56 654	205,6
Центральна Америка	29 743	51 774	205 663	476 789	1 603,0
Південна Америка	66 652	56 157	149 906	398 180	597,4
Країни Азії, що розвиваються, загалом	278 759	575 213	1 392 999	5 154 343	1 849,0
Східна Азія	87 273	268 089	745 115	2 789 154	3 179,5
Південна Азія	38 359	59 408	94 762	529 472	1 380,4
Південно-Східна Азія	65 640	163 346	380 640	1 086 480	1 655,2
Західна Азія	87 487	85 370	172 472	749 237	856,4
Країни Океанії, що розвиваються	3 358	5 096	6 196	11 544	343,8
Розвинуті країни					
Америки	320 211	641 367	1 505 232	2 669 640	833,7
Азії	151 080	252 162	417 196	676 438	447,7
Європи	1 005 836	1 724 480	2 636	5 604 617	557,2
Океанії	27 871	51 486	85 433	232 200	833,1

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2003. 443 p.; UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2017. 102 p.

початку III тисячоліття прискорення процесів глобалізації зумовило більш ніж подвоєння середньорічного зростання обсягів торгівлі товарами – до понад 590 трлн дол. Міжнародна торгівля стала могутнім двигуном синергетичного розвитку глобальної економіки.

Другою особливістю періоду є перевищення темпами зростання обсягів експорту товарів країн, що розвиваються, аналогічного показника розвинутих країн – зростання відповідно в 9,9 і 6,3 раза, котре зумовило підвищення частки цієї категорії країн у світі з 29,7 до 43,9 % за зменшення частки розвинутих країн із 66,1 до 53,8 %. При цьому варто враховувати, що чисельність населення бідних країн переважає даний показник розвинутих країн більш ніж у 4,7 раза. Зазначене пояснює істотну різницю в обсягах експорту на одну особу: тимчасом як у розвинутих країнах у 2015 р. вони становили майже 13 тис. дол. США, в тих, що розвиваються, вони трохи перевищували 1,2 тис. дол., і така тенденція зберігатиметься ще довго.

Третьою особливістю періоду є надзвичайно стрімкий розвиток країн Азії, передусім Східної, де панівну роль відіграє Китай. Тимчасом як країни Азії, що розвиваються, загалом збільшили обсяги експорту з 373,2 до 5743,4 млрд дол. США, або в 15,4 раза, то Східної Азії – із 77,7 до 3400,6 млрд дол., або в 43,7 раза, зокрема Китай – з 18,3 до 2274,9 млрд дол., або в 126 разів, очевидно в результаті реалізації мобілізаційної стратегії.

Четвертою особливістю є хронічне відставання найменш розвинутих країн світу. Природно, завдяки загальносвітовому збільшенню обсягів торгівлі експорт цих країн за 1980–2016 рр. також зріс у 9,3 раза порівняно з 9,9 раза по всіх країнах, що розвиваються. При цьому частка експорту товарів найбідніших країн світу у світових обсягах підвищилася з 0,7 % у 1980 р. до 0,92 % у 2015 р., а в межах групи бідних країн ця величина відповідно зменшилася з 2,58 до 2,17 %.

Подібні тенденції зберігаються й у сфері імпорту товарів. Утім, є певні відмінності. По-перше, імпорт розвинутих країн упродовж усього аналізованого періоду перевищував експорт, причому з чіткою тенденцією до зростання: в 1980 р. – 148,6 млрд дол. США, в 1990 р. – 135,2 млрд, у 2000 р. – 401,5 млрд дол., а в 2016 р. різниця сягнула понад 633 млрд дол. США. Це стійка закономірність надспоживання, котре веде до фінансової залежності. По-друге, в країнах, що розвиваються, спостерігається протилежна тенденція: якщо в 1980 р. експорт перебільшив імпорт на 105,9 млрд дол., у 1990 р. – на 43,4 млрд, у 2000 р. – на 141,5 млрд дол., то в 2016 р. – уже на 397 млрд дол. США. Це безпосередньо вказує на підвищення залежності розвинутих країн від ресурсів країн, що розвиваються, та внаслідок диспаритету цін призводить до посилення глобальної експлуатації. По-третє, найбідніші країни світу хронічно імпортують товарів більше, ніж експортують: у 1980 р. – на 9,7 млрд дол., у 1990 р. – на 7,4 млрд, у 2000 р. – на 6,8 млрд та в 2016 р. – більш ніж на 71,2 млрд дол. США (див. табл. 2), а це спричиняє бюджетні кризи.

В цілому стан світової торгівлі характеризує її баланс, розрахований ЮНКТАД (табл. 3). Аналіз показав, що збільшення від'ємного торгового сальдо на глобальному рівні у 2004–2006 рр. порівняно з 1989–1991 рр. із 115,1 млрд до 252,5 млрд дол. США після цього піку припинилось і знизилось лише на 8,6 млрд дол. Великою мірою ситуацію з торговим фінансовим сальдо для країн, що розвиваються, визначали країни Азії, в яких воно за 2013–2015 рр. сягнуло 626,6 млрд дол., причому його лєвова частка припадала на Східну Азію – 430,5 млрд дол. США.

П'ятою особливістю розвитку світової торгівлі впродовж останніх років є нарощування обсягів експорту послуг, котрі в 1980 р. на світовому рівні становили близько 16 % загального обсягу експорту, а в 2016 р. сягнули 23,3 %. Тимчасом як обсяги експортної торгівлі товарами за 1980–2015 рр. зросли в 7,8 раза, обсяги торгівлі послугами – у 12,5 раза. Очевидно, що ця закономірність збережеться й у майбутньому.

Таблиця 3. Світовий торговий баланс у середньому за трирічні періоди протягом 1989–2015 рр., млн дол. США

Регіон, група країн	1989–1991	1994–1996	1999–2001	2004–2006	2009–2011	2011–2013	2013–2015
Світ загалом	-115 125	-67 756	-184 743	-252 543	-109 616	-57 849	-8 613
Розвинуті країни	15 557	-61 966	104 763	388 174	444 601	522 326	466 207
Транзитивні країни	-8 958	13 562	43 584	109 033	158 655	207 884	183 071
Країни, що розвиваються	-121 724	-19 352	-333 090	-749 750	-712 873	-788 059	-657 891
Найменш розвинуті країни	-7 784	-9 842	-10 362	-4 043	-13 109	-23 358	-64 618
Країни Африки, що розвиваються, загалом	3 129	-6 813	3 427	49 792	22 890	16 060	-86 916
Східна Африка	-4 763	-6 063	-7 300	-14 472	-30 774	-42 968	-53 255
Центральна Африка	4 491	5 232	7 088	28 911	48 268	62 870	35 122
Північна Африка	-3 972	-8 943	-1 632	25 538	-12 225	-25 358	-67 150
Південна Африка	4 537	-1 337	-10	-13 132	-15 619	-23 217	-15 628
Західна Африка	3 836	4 298	5 288	22 947	33 239	44 733	13 995
Країни Америки, що розвиваються, загалом	14 065	-21 748	-25 612	47 324	6 727	-12 577	-70 240
Карибський басейн	-4 815	-7 524	-13 766	-16 424	-26 599	-29 071	-24 960
Центральна Америка	-7 644	-10 161	-21 956	-30 996	-35 407	-40 478	-44 383
Південна Америка	26 525	-4 063	10 110	94 754	68 732	56 972	4 103
Країни Азії, що розвиваються, загалом	498	-32 359	128 122	294 480	419 955	524 700	626 581
Східна Азія	7 026	-9 533	43 308	130 698	194 830	200 507	430 528
Південна Азія	-14 264	-6 308	-6 339	-40 282	-122 480	-170 763	-16 010
Південно-Східна Азія	-14 066	-29 381	47 235	63 667	89 387	47 011	52 835
Західна Азія	21 801	12 968	44 018	140 397	258 218	447 945	304 936
Країни Океанії, що розвиваються	-2 133	-1 145	-1 273	-3 431	-4 971	-5 857	-3 226
Розвинуті країни							
Америки	-110 673	-166 818	-403 639	-778 070	-689 726	-792 859	-799 700
Азії	59 832	87 050	81 466	81 903	20 028	-88 635	-93 039
Європи	-68 012	66 948	-2 861	-30 524	-52 705	82 093	237 556
Океанії	-2 871	-6 533	-7 756	-23 058	9 530	11 342	-2 708

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 р.

Таблиця 4. Динаміка світового експорту послуг за роками, млрд дол. США

Регіон, група країн	1980	1990	2000	2015	2015 до 1980, %
Світ загалом	389 025	830 800	1 528 385	4 826 030	1 240,5
Розвинуті країни	313 263	668 601	1 148 763	3 220 900	1 028,1
Транзитивні країни	4 552	6 406	23 381	107 250	2 356,1
Країни, що розвиваються	71 210	154 346	352 869	1 497 880	2 103,4
Найменш розвинуті країни	2 174	4 878	8 847	40 330	1 855,1
Країни Африки, що розвиваються, загалом	13 558	21 624	33 159	102 030	752,5
Східна Африка	1 832	3 118	5 191	22 230	1 213,4
Центральна Африка	1 152	1 180	1 356	5 840	506,9
Північна Африка	5 175	10 455	16 779	41 310	798,2
Південна Африка	2 759	3 897	5 860	17 750	643,3
Західна Африка	2 639	2 975	3 973	14 900	564,6
Країни Америки, що розвиваються, загалом	19 054	31 561	62 045	165 600	869,1
Карибський басейн	3 511	1 474	16 000	33 670	959,0
Центральна Америка	6 196	10 793	20 043	51 310	828,1
Південна Америка	8 908	13 294	26 508	80 620	905,0
Країни Азії, що розвиваються, загалом	38 733	96 601	251 388	1 226 530	3 166,6
Східна Азія	12 971	41 608	125 068	586 000	4 517,8
Південна Азія	5 057	7 655	22 075	186 670	3 691,3
Південно-Східна Азія	9 363	29 369	68 717	306 310	3 271,5
Західна Азія	11 312	17 069	35 528	147 550	1 304,3
Країни Океанії, що розвиваються	305	778	930	3 920	1 285,2
Розвинуті країни					
Америци	54 995	165 670	336 570	789 070	1 434,8
Азії	22 962	45 953	83 941	196 650	856,4
Європи	230 435	444 284	705 152	2 171 760	942,4
Океанії	4 871	12 895	23 094	63 420	1 302,0

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2003. 443 p.; UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2017. 102 p.

Природно, що лівова частка, понад 68 %, торгівлі послугами припадає на розвинуті країни, разом із тим спостерігається досить чітка тенденція поступового збільшення частки країн, що розвиваються, – з 18,3 % в 1980 р. до 29,4 % у 2016 р. Водночас помітна різниця між регіонами світу: якщо частка азійських країн підвищилася з 9,9 до 34,9 %, то африканських і латиноамериканських знизилася. Стосовно найбідніших країн світу слід зазначити, що їх мізерна частка в 1980 р. (0,55 %) у світових обсягах через 36 років збільшилася лише до 0,82 % (табл. 4). Отже, є очевидною закономірність консервації фінансово-економічної відсталості та стагнації розвитку.

Майже точним відображенням тенденцій змін у експорті послуг є показники їх імпорту (табл. 5). Основна різниця полягає в тому, що розвинуті країни експортують послуг більше, ніж імпортують, за чіткої тенденції зрос-

Таблиця 5. Динаміка світового імпорту послуг за роками, млрд дол. США

Регіон, група країн	1980	1990	2000	2016	2016 до 1980, %
Світ загалом	443 808	2 730 350	1 535 651	4 797 410	1 080,9
Розвинуті країни	296 292	660 407	1 089 228	2 853 290	1 268,5
Транзитивні країни	5 229	15 041	27 421	126 460	2 418,4
Країни, що розвиваються	143 287	197 934	418 972	1 817 660	1 303,0
Найменш розвинуті країни	3 294	10 085	13 830	68 780	2 088,0
Країни Африки, що розвиваються, загалом	29 358	30 016	39 943	144 340	491,6
Східна Африка	3 358	4 000	5 632	24 330	724,5
Центральна Африка	3 318	5 828	6 426	25 760	776,4
Північна Африка	9 733	9 013	13 606	45 320	465,6
Південна Африка	3 998	4 728	7 043	17 010	425,4
Західна Африка	8 951	6 448	7 235	31 920	356,7
Країни Америки, що розвиваються, загалом	29 679	37 111	74 616	202 740	883,2
Карибський басейн	2 600	4 108	7 755	17 170	668,4
Центральна Америка	8 400	12 652	22 700	47 380	564,8
Південна Америка	18 620	20 351	44 162	138 190	742,1
Країни Азії, що розвиваються, загалом	82 755	129 977	303 091	1 466 900	1 772,5
Східна Азія	12 906	42 591	121 824	696 340	5 395,5
Південна Азія	10 220	13 697	27 333	174 700	1 709,4
Південно-Східна Азія	13 748	29 025	87 591	319 820	2 326,3
Західна Азія	45 880	44 663	66 343	276 030	601,6
Країни Океанії, що розвиваються	495	830	1 322	5 320	1 074,7
Розвинуті країни					
Америци	51 636	145 353	267 857	601 500	1 164,9
Азії	34 670	89 203	128 765	280 490	979,7
Європи	201 575	408 755	669 181	1 974 810	581,4
Океанії	8 411	12 698	24 302	68 500	814,4

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2003. 443 p.; UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2017. 102 p.

тання, а країни, що розвиваються, – навпаки. Так, якщо Азія в 1980 р. мала від'ємне сальдо у 44 млрд дол. США, то в 2016 р. воно становило 301,6 млрд дол. порівняно з додатним сальдо розвинутих країн у 17 млрд і 483,3 млрд дол. США відповідно.

Ще однією відмітною рисою другої половини ХХ ст., як зазначає В. Л. Іноземцев, є те, що розвинуті країни прискорено нарощували обсяги торгівлі між собою: у 1953 р. – 38 % загального експорту, в 1963 р. – 49, у 1973 р. – 54,6, в 1987 р. – 54 та в 1990 р. – 76 % [17]. Проте наразі, за нашою оцінкою, окреслилася тенденція поступового скорочення їхньої взаємної торгівлі. Хоча її обсяги залишаються дуже високими для сучасних умов глобалізації світової економіки, саме необхідність розбудови власних економік змушує ці країни виходити на ринки країн, що розвиваються (табл. 6, 7).

Таблиця 6. Динаміка експорту розвинутих країн світу за період 1995–2014 рр.

Країна	Рік	Загальний обсяг, млрд дол. США	Частка експорту, %		
			у розвинуті країни	в країни, що розвиваються	у транзитивні країни
Бельгія	1995	177 831	86,5	12,0	1,0
	2014	472 201	80,9	16,2	1,6
Франція	1995	277 845	72,4	17,6	0,8
	2014	566 656	73,5	24,1	2,3
Німеччина	1995	533 697	82,4	15,3	2,1
	2014	1 511 137	74,6	21,2	3,8
Італія	1995	230 441	79,4	18,6	1,8
	2014	528 368	71,3	23,4	4,3
Нідерланди	1995	203 187	87,9	10,2	1,2
	2014	672 127	83,4	13,2	1,9
Іспанія	1995	89 616	83,8	15,6	0,5
	2014	318 649	72,4	22,6	1,6
Великобританія	1995	234 372	77,5	16,1	0,7
	2014	511 976	72,6	24,6	2,1
Канада	1995	191 118	91,5	8,4	0,1
	2014	472 866	87,5	12,2	0,3
США	1995	582 965	58,9	40,4	0,6
	2014	1 619 743	45,2	53,8	1,0
Японія	1995	442 937	48,2	51,4	0,3
	2014	683 846	33,8	64,6	1,6
Загалом по розвинутих країнах	1995	3 579 009	74,0	11,3	14,7
	2014	13 222 949	50,3	18,0	31,7

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

Однак закономірністю є як збереження закритого клубу розвинутих країн, котрі торгують між собою, так і відставання країн, що розвиваються, в торгівлі з розвиненими країнами у зв'язку з нижчими технологічним рівнем, конкурентоспроможністю продукції, дискримінацією й торговими обмеженнями, а також всевладдям глобальних корпорацій у торгівлі з країнами, що розвиваються. Водночас Японія, Австралія, Нова Зеландія та Франція демонструють істотне зростання експорту в такі країни за вкрай повільної динаміки їх експорту в транзитивні країни (в середньому менше 1 % у 2014 р.). Після 2014 р. ця закономірність зберігається. Однією з її причин є гострий дефіцит валютних ресурсів і зростання фінансової заборгованості транзитивних країн.

Порівняння змін співвідношення експорту й імпорту розвинутих країн всередині своєї групи за 1995 і 2014 рр. засвідчує тенденцію переорієнтації імпорту з внутрішньогрупової торгівлі на торгівлю з країнами, що розвиваються, та транзитивними. Особливо це помітно за показниками розвинутих країн Тихоокеанського регіону: Нова Зеландія збільшила обсяги імпорту з країн,

Таблиця 7. Динаміка імпорту розвинутих країн світу за період 1995–2014 рр.

Країна	Рік	Загальний обсяг, млрд дол. США	Частка імпорту, %		
			у розвинуті країни	в країни, що розвиваються	у транзитивні країни
Бельгія	1995	164 590	87,3	10,7	1,3
	2014	452 773	78,8	17,6	3,5
Франція	1995	175 510	73,2	14,8	1,4
	2014	659 872	71,3	24,2	3,5
Німеччина	1995	464 145	82,5	15,0	2,4
	2014	1 223 837	72,9	21,5	5,6
Італія	1995	220 320	82,8	16,6	3,5
	2014	471 660	65,6	25,1	8,7
Люксембург	1995	113 399	79,7	18,8	1,5
	2014	350 978	60,6	34,7	3,8
Португалія	1995	185 240	80,9	17,7	1,4
	2014	587 588	63,4	30,1	6,5
Великобританія	1995	261 456	78,9	15,4	0,6
	2014	694 823	73,1	24,5	1,7
Канада	1995	164 371	84,7	13,3	0,2
	2014	462 000	70,7	28,8	0,4
США	1995	770 821	56,8	42,5	0,7
	2014	2 346 041	41,5	57,3	1,2
Японія	1995	336 094	47,6	50,9	1,5
	2014	822 251	27,7	69,1	3,3
Загалом по розвинутих країнах	1995	3 579 909	78,5	24,5	2,0
	2014	13 222 949	60,2	34,1	3,9

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

що розвиваються, з 20,5 % в 1995 р. до 48,7 % у 2014 р., Австралія – з 27,9 до 55,7 %, США – із 42,5 до 57,3 %, а Японія – з 50,9 до 69,1 %. Подібна тенденція спостерігається й у сфері експорту: Нова Зеландія – 32,8 і 53,9 %, Австралія – 41,6 та 66,5 %, США – 40,4 і 53,8 %, Японія – 51,4 та 64,6 %. Виняток становлять нові члени ЄС – Румунія, Болгарія, Чехія, Латвія, Литва, котрі після розвалу соціалістичного табору і вступу до інтеграційного об'єднання переорієнтувалися на внутрішній ринок ЄС, скоротивши свої економічні зв'язки з країнами СНД за одночасного їх розширення з країнами, що розвиваються. Так, частка імпорту Естонії з цих країн збільшилася з 3,5 до 11,1 %, а Чехії – з 5,3 до 20,1 %.

Наші розрахунки також показали: якщо в цілому обсяги внутрішньогрупового імпорту розвинутих країн за 1995–2014 рр. зросли у 2,9 раза, то імпорту із транзитивних країн – у 4 рази, а з країн, що розвиваються, – в 5,7 раза. Експорт розвинутих країн загалом збільшився на 9643 млрд дол. США, або в 3,7 раза, в межах групи – на 4444,8 млрд дол., або в 2,7 раза, тимчасом як із країнами, що розвиваються, й транзитивними – на 5198,5 млрд дол. США, або в 6,6 раза.

Шостою особливістю розвитку світової торгівлі є превалювання темпів зростання обсягів торгівлі над темпами зростання ВВП. При цьому розрив між розрахованими нами показниками за даними ЮНКТАД збільшується в усіх регіонах світу та по угрупованнях країн. Особливо це помітно в країнах, що розвиваються, й у регіонах, де вони розташовані (табл. 8). При цьому, як зазначають В. П. Оболенський і В. А. Поспелов [18], у 1950-і роки темпи приросту товарного експорту на світовому рівні випереджали темпи приросту ВВП у 1,4 раза, в 1960-і – у 1,7 раза, в 1980-і роки це випередження становило вже майже 2,9 раза, а протягом наступних 25 років на тлі зниження середньорічних темпів зростання ВВП до 2,5 % підвищилося практично в 3,6 раза.

Разом із тим наведені дані є яскравим свідченням того, що експорт дедалі більше визначає обсяги виробництва товарів загалом і окремих із них, впливаючи на розвиток виробництва в певних регіонах і країнах світу. Експортна орієнтація стала закономірністю розвитку країн, що розвиваються, отже, закономірно наростають процеси інтеграції та конвергенції економік, що розвиваються, з розвинутими економіками.

Сьомою особливістю розвитку світової торгівлі в межах її третьої хвилі є посилення впливу фінансової кризи 2008–2009 рр., авторська оцінка котрої проведена на основі аналізу даних ЮНКТАД за 2016 р. Як показав аналіз, обсяги світового експорту й імпорту товарів і послуг різко скоротились у 2009 р. – на 4,1 трлн дол. США експорту та практично на таку саму величину імпорту, здебільшого внаслідок зниження обсягів експорту й імпорту розвинутими країнами на 57,1 і 67,5 % відповідно. Помітно постраждала також торгівля країн Азійського регіону, котрий з експорту втратив понад 1 трлн дол. США, або 25 %, а з імпорту закупівлі знизилися більш ніж на 800 млн дол., тобто майже 20 % світових обсягів. У 2010 р. почалося зростання масштабів торгівлі, але й того року вони все ще були меншими від по-

Таблиця 8. Динаміка ВВП і експорту країн світу, %

Регіон	ВВП		Експорт товарів та послуг	
	1980–1989	1990–2015	1980–1989	1990–2015
Розвинуті країни	3,1	9,4	19,1	14,8
Країни, що розвиваються	3,7	30,2	14,6	35,7
Африка	2,4	17,0	9,0	12,8
Азія	5,5	38,5	16,6	42,5
Північна Америка*	3,6	11,8	22,5	14,8
Південна Америка	2,0	22,6	13,4	19,1
Центральна Америка та Карибський басейн	1,3	16,5	12,8	31,0
Найбідніші країни	2,4	23,6	13,2	34,7
Океанія**	3,7	13,1	13,9	17,7

* США й Канада.

** Без Австралії та Нової Зеландії.

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2003. 443 p.; UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2017. 102 p.

казників 2008 р. Причому, якщо розвинуті країни й надалі мали від'ємне сальдо понад 1,3 трлн дол. США, то Азійський регіон дав приріст експорту у 462,3 млрд дол., або 9 %. При цьому більшість регіонів із країнами, що розвиваються, у 2010 р. дали приріст обсягів на рівні показника до 2008 р. Більше того, Африка значно поліпшила своє торгове сальдо – до понад 397 млрд дол. США порівняно з 36,4 млрд дол.

Таким чином, спостерігаємо наростаючу інтеграційно-мережеву взаємозалежність авангардних країн, які до того ж зменшили імпорту із країн, що розвиваються, і транзитивних країн. Водночас відзначається закономірне посилення післякризової залежності країн, що розвиваються, й транзитивних. Така залежність слабших країн-партнерів дедалі негативніше позначається на результатах їхньої експортно-імпоротної діяльності.

Дзеркальним відображенням руху експорту є показники зміни імпорту. Основних фінансових втрат зазнали розвинуті регіони, що цілком логічно. При цьому транзитивні економіки продемонстрували закономірність найбільшого падіння обсягів експорту й імпорту та повільніше відновлення взаємопов'язаних показників зовнішньоторговельної діяльності через недостатньо високу конкурентоспроможність і послаблення валютно-фінансової бази їхніх економік. Особливий інтерес становить відповідь на питання: як криза вплинула на торгівлю та зростання провідних економік країн Великої сімки?

Природно, що нами було оцінено реакцію на фінансову кризу ринків значених країн, котра показала, що всі вони різко скоротили обсяги експорту й імпорту, загалом на 966,6 і 1751,5 млрд дол. США відповідно, з тенденцією певного збільшення обсягів, які, однак, і в 2010 р. залишалися меншими, ніж у 2008 р. Усі країни Великої сімки, без винятку, знизили обсяги експорту на 14,5 %, в т. ч. Канада – на 140 млрд дол., Німеччина – на 350 млрд дол. США. Через рік експорт дещо поживався, але, як і раніше, його обсяги були меншими, ніж у 2008 р. Зате ця група країн-лідерів демонструє швидке відновлення експорту (98,1 %) вже у 2010 р., що вказує на їх великий потенціал. Аналогічна картина постає й при аналізі змін імпорту товарів: мінусові показники за обидва роки порівняно з 2008 р., причому набагато більші, ніж з експорту, з різницею у 8 %, що свідчить про наростання залежності від імпорту та експорту країн Великої сімки.

Аналіз змін обсягів експорту й імпорту під впливом фінансової кризи 2008–2010 рр. у країнах із найвищою чисельністю населення показав, що Китай та Індія досить швидко оговталися від фінансового шоку, примноживши обсяги експорту й імпорту вже у 2010 р. Більш гостро відреагували 45 найменш розвинутих країн, котрі у 2010 р. ще більше скоротили обсяги експорту навіть порівняно з 2009 р., але наростили обсяги імпорту, що вказує на закономірність посилення їх залежності від країн-лідерів.

Водночас для 45 найменш розвинутих країн було характерне подальше скорочення експорту, яке у 2009 р. становило 77,4 %, а в 2010 р. – 69,9 % порівняно з –16,3 і +7,3 % по всіх країнах, що розвиваються, за збільшення

обсягів імпорту. Загалом від фінансової кризи постраждала торгівля всіх країн, однак саме країни, що розвиваються, внаслідок їх меншої залежності від торгівлі, почали долати її значно швидше, ніж розвинуті. Зазначене вказує на закономірну тенденцію наростання руйнівної сили фінансових криз в умовах фінансової глобалізації, інтеграції та конвергенції для країн, що розвиваються, й транзитивних країн із розвинутими країнами, а також на посилення негативного впливу фінансових криз у розвинутих країнах на залежні від них економіки країн, що розвиваються.

Згідно з даними ЮНКТАД по 10 розвинутих країнах від'ємне сальдо в зовнішній торгівлі у 2015 р. мали п'ять країн проти дев'яти в 1980 р., а найбільший дефіцит було зафіксовано у США. Якщо в 1980 р. цей показник становив понад 31,4 млрд дол. США, то в 2015 р. він зріс до 803 млрд дол., або в 25,5 раза. Найвище додатне сальдо відзначається в Німеччині – 279,4 млрд дол., у 57 разів більше, ніж у 1980 р. Серед 10 країн, що розвиваються, поліпшили свій торговий баланс Бразилія (–3,1 млрд дол. у 1980 р. та +12,2 млрд дол. у 2015 р.) і Китай (–1,8 млрд дол. у 1980 р. та +593,4 млрд дол. у 2015 р.). При цьому Китай став одним із головних торговельних партнерів у світі, наростивши обсяги експорту за 35 років на 2256,8 млрд, а імпорту – на 1661,6 млрд дол. США, тобто відповідно в 125 і 84,5 раза. Разом із тим Саудівська Аравія за збільшення експорту на 191,6 млрд дол. поліпшила свій торговий баланс із –20,2 млрд до +32,2 млрд дол. США.

Стосовно найбільш розвинутих країн світу слід зазначити, що в сімох із десяти таких країн обсяг імпорту в 2015 р. перевищив показник експорту; свій торговий баланс поліпшила тільки Ангола (+11,5 млрд проти +0,6 млрд дол. США в 1980 р.). Помітно погіршилося сальдо Танзанії (–5,0 млрд порівняно з –0,8 млрд дол.), Афганістану (–7,1 млрд проти –0,1 млрд дол.), Конго (–2,2 млрд порівняно з +0,3 млрд дол.) та Сенегалу (–3,0 млрд проти –0,6 млрд дол. США).

На цьому тлі загалом інтенсивного, тріумфального поступу світової торгівлі надмірно песимістичними видаються погляди В. Л. Іноземцева [19] щодо становлення глобальної ринкової системи, досягнення нею зрілості та неминучого й недалекого занепаду. Сучасний глобальний співрозвиток мережових економічних систем реально суперечить доктринам “загнивання та розвалу” ринкових систем.

Восьмою особливістю сучасного періоду економічної історії людства є швидке підвищення відкритості економік як на регіональному рівні (або по угрупованнях країн), так і в окремих країнах із різним рівнем розвитку. З використанням методики оцінки відкритості економіки через відношення обсягів експорту до ВВП нами на базі статистичних даних ЮНКТАД цей показник розраховано для груп країн відповідно до їх поділу, прийнятого ООН, за рівнем розвитку та за регіонами світу, а також для окремих країн із різним рівнем економічного розвитку (табл. 9).

Об'єктивний аналіз глобального розвитку в період 1980–2015 рр. засвідчує закономірне зростання ролі експортно-імпоротної діяльності країн у стабілізації їхніх економік, пом'якшенні фінансових кризових, шокових факто-

Таблиця 9. Еволюція відкритості економіки регіонів світу, %

Регіон, група країн	1980	2015
Світ загалом	19,9	28,6
Розвинуті країни	19,5	27,9
Транзитивні країни	8,4	32,7
Країни, що розвиваються	25,0	31,0
Найменш розвинуті країни	14,5	20,9
Країни Африки, що розвиваються, загалом	24,3	21,4
Східна Африка	15,7	15,4
Центральна Африка	24,7	27,6
Північна Африка	35,5	19,6
Південна Африка	35,0	32,2
Західна Африка	15,5	15,6
Країни Америки, що розвиваються, загалом	16,7	18,3
Карибський басейн	58,7	26,5
Центральна Америка	11,5	35,6
Південна Америка	15,6	12,4
Країни Азії, що розвиваються, загалом	29,9	33,2
Східна Азія	20,1	31,3
Південна Азія	9,3	18,0
Південно-Східна Азія	39,1	59,9
Західна Азія	54,1	36,5
Країни Океанії, що розвиваються	34,0	39,6
Розвинуті країни		
Америци	11,0	13,8
Азії	14,3	20,3
Європи	27,7	46,4
Океанії	16,4	19,8

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

рів. Якщо у світі загалом за 35 років показник відкритості економіки збільшився на 8,7 %, то в окремих регіонах сталися істотніші зміни. Так, у глобальну економіку дедалі більше залучаються країни Центральної Америки (на 24,1 %) й Південно-Східної Азії (на 20,8 %). Підвищилася відкритість економіки найменш розвинутих країн, лівова частка котрих розташована в Африці, на південь від пустелі Сахари, – на 6,4 %.

Найзакритішою є економіка розвинутих країн Америки, котру представляють Канада і США, а найвідкритішою – Азійського регіону та країн Океанії, що розвиваються. Тимчасом як країни Азії є основними постачальниками на світовий ринок нафти, газу, електроніки, автомобілів, одягу і взуття, успішно конкуруючи з розвинутими країнами, економіка острівних держав Океанії без їх присутності на світовому ринку може бути відкинена на 400–800 років назад.

Стосовно відкритості економіки окремих країн варто зауважити: як показав аналіз груп країн із різним рівнем розвитку, в межах кожної групи є чіткі відмінності за цим показником (табл. 10). Серед розвинутих країн еко-

Таблиця 10. Еволюція відкритості економік країн із різним рівнем розвитку, %

Країна	2000	2015	Країна	2000	2015
<i>Розвинуті країни</i>					
США	10,1	12,3	Нідерланди	68,8	99,1
Німеччина	32,4	48,0	Італія	25,9	31,0
Японія	11,6	19,3	Канада	42,5	30,7
Франція	29,7	31,0	Швеція	41,1	43,7
Великобританія	25,7	28,5	Швейцарія	38,9	59,5
<i>Країни, що розвиваються</i>					
Саудівська Аравія	43,4	27,2	Венесуела	29,5	3,6
Нігерія	29,6	10,4	Китай	23,1	22,9
Єгипет	15,6	13,0	Мексика	27,7	35,3
Алжир	41,9	22,4	Індія	12,9	19,0
Бразилія	9,8	12,9	Аргентина	9,0	11,4
<i>Найменш розвинуті країни</i>					
Ангола	67,0	18,9	Мозамбик	13,7	26,3
Замбія	56,6	36,9	Нігер	18,4	6,1
Конго	77,2	50,8	Того	32,9	41,8
Бангладеш	15,8	18,2	Танзанія	10,2	28,9
Пакистан	13,5	10,5	Сенегал	27,9	17,7

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

номіка США, котра посідає друге місце у світі за обсягом експорту, поступаючись лише Китаю, була найбільш закритою. Відкритість економіки Німеччини у 2015 р. становила 48 %, а Нідерландів – навіть 99,1 %, коли вони за величини ВВП 754,2 млрд дол. експортували товарів і послуг на суму 747,4 млрд дол. США.

Серед країн, що розвиваються, найзакритіші економіки мають Нігерія й Венесуела, які спрямовують основні обсяги продукції на внутрішнє споживання, а найвідкритіші (завдяки значним обсягам експорту природних ресурсів) – Саудівська Аравія та Мексика. 3-поміж найбідніших країн відкритої економіка притаманна Того (41,8 %) й Конго (50,8 %).

Відкритість економіки, безперечно, впливає на інтеграцію та конвергенцію регіонів і країн у світовий ринок (табл. 11), оцінка котрої проведена нами за методикою ООН, згідно з якою індекс інтеграції у світовий ринок є процентним відношенням загального обсягу торгівлі (експорт + імпорт товарів і послуг) до ВВП відповідної групи країн. Таким чином, підвищення відкритості економіки транзитивних країн на 24,3 % забезпечило зростання показника інтеграції у світовий ринок на 20,3 %, а зниження відкритості країн Африканського регіону – дзеркальне зменшення показника інтеграції.

Дев'ятою й дуже важливою особливістю досліджуваної хвилі глобалізації торгівлі є безпрецедентне завдяки розвитку комунікаційних систем поширення електронної комерції (*e-commerce*). Зародження цього світового

Таблиця 11. Інтеграція країн світу в глобальні ринки протягом 2000–2015 рр., %

Група країн	2000	2005	2010	2015	2015 до 2000
Країни, що розвиваються	84,1	91,0	73,0	64,1	-20,0
Транзитивні країни	38,3	67,9	62,7	58,6	20,3
Розвинуті країни	41,4	55,5	53,1	62,0	20,6
Країни Африки, що розвиваються, загалом	56,0	68,9	64,1	47,6	-8,4
Східна Африка	56,2	65,5	62,4	46,7	-9,5
Центральна Африка	70,5	95,9	93,7	74,2	3,7
Північна Африка	50,5	73,2	69,2	52,0	1,5
Південна Африка	50,6	53,9	36,1	51,1	0,5
Західна Африка	65,3	73,7	50,1	38,9	-26,4
Країни Америки, що розвиваються, загалом	65,8	50,0	41,9	47,1	-18,7
Карибський басейн	81,5	73,3	67,1	60,5	-21,0
Центральна Америка	57,0	59,8	67,4	73,9	16,9
Південна Америка	31,4	41,7	36,4	35,1	3,7
Країни Азії, що розвиваються, загалом	103,5	101,8	93,2	70,3	-33,2
Східна Азія	91,0	99,3	80,5	61,0	-30,0
Південна Азія	25,9	45,6	46,7	45,9	19,5
Південно-Східна Азія	49,7	99,9	71,2	86,4	36,7
Західна Азія	112,4	130,3	131,5	124,4	12,0
Країни Океанії, що розвиваються	75,0	81,2	79,9	87,0	12,0
Розвинуті країни					
Америци	28,7	28,9	41,9	47,1	18,4
Азії	23,7	30,4	33,1	38,3	14,7
Європи	66,2	73,3	84,4	83,8	17,6
Океанії	39,3	44,4	46,2	39,3	0

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

ринку можна віднести до 1970-х років, коли студенти Стенфорда за допомогою акаунтів у ARPANet університетської лабораторії штучного інтелекту уклали торговельну угоду зі студентами Массачусетського технологічного університету (США). В 1979 р. британський підприємець М. Олдріч [20] розробив нову систему онлайн-покупок, об'єднавши телевізор і телефон. У 1980-х роках у Франції на основі технології Videotex був представлений термінал Minitel, за допомогою якого можна було замовити товар чи послугу [21]. У 1984 р. британка замовила в такий спосіб продукти харчування, але розплачуватись їй довелося готівкою. Разом із тим експерти вважають, що перша справжня угода e-commerce відбулася тільки 11 серпня 1994 р., коли засновник Net Market британець Д. Кон продав своєму другові диск Стінга з оплатою за допомогою кредитної картки [22].

Відтоді торгівля через глобальну мережу почала розвиватися так стрімко, що вже в 1996 р. Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі прийняла Типовий закон про електронну торгівлю [23], положення котрого наразі використовуються у відповідному законодавстві в усіх країнах світу. Як зазначає В. Полоник, у світі частка інтернет-торгівлі в обсягах роздрібною торгівлі

зросла з 4 % у 2008 р. до 9,3 % у 2016 р. за річних витрат на одну особу в Україні 33 дол., у Німеччині – 433, у США – 586 та у Великобританії – 827 дол. США, при цьому число інтернет-покупців становило відповідно 2,1, 52, 43,2 і 166,7 млн осіб [24]. Про важливість цього ринку свідчить кількість повідомлень у Інтернеті, що перевищує 4,7 млн.

Дедалі більшого значення в трансформації світової економіки й, природно, торгівлі відіграють багатонаціональні компанії – БНК (табл. 12).

Аналіз цих матеріалів при порівнянні даних філій і домашніх підрозділів компаній підвів авторів до ідеї оцінки ефективності роботи іноземних філій БНК, котра була реалізована у вигляді індексу закордонних філій (ІЗФ) як відношення обсягів продажів філій на 1 дол. їхніх активів до величини продажів домашніх підрозділів корпорації на 1 дол. їхніх активів. Значення ІЗФ від 0 і більше. Розрахунки за даними 25 найбільших БНК за обсягом зарубіжних активів наведено в табл. 13. Аналіз показав, що у 2016 р. закордонні філії дев'яти корпорацій із 25-и працювали на ринках успішніше, ніж домашні підрозділи. При цьому піку ефективності ІЗФ (20,48) досягла корпорація “Vale SA” (Бразилія), котра займається видобутком корисних копалин та в якій держава має “золоту акцію”, а найменш успішно працювала найбільша державна компанія Індії “Oil and Natural Gas Corp. Ltd”, на котру припадає 77 % видобутку сирої нафти й 81 % газу в країні, – її ІЗФ становить 0,13.

На тлі посилення впливу на світову торгівлю ТНК і БНК можна тільки вітати зусилля щодо вдосконалення її умов із боку СОТ для всіх країн. Прикладом цього слугує Угода про спрощення процедур торгівлі (*Trade Facilitation Agreement*), яка набрала чинності 22 лютого 2017 р. [25]. Вона дасть змогу знизити вартість торгівлі на 14,3 %, а для найменш розвинутих країн, можливо, навіть більше, при забезпеченні зростання обсягів останньої на 2,7 %, а світового ВВП – на 0,5 %. Водночас і далі розвивається Угода щодо державних закупівель (*Government Procurement Agreement*) [26], що забезпечує вищу прозорість ринку таких закупівель, котрі у 2016 р. у світі сягали 1,7 трлн дол. США. Продовжує розвиватися також система регіональних торговельних угод між окремими країнами та регіональних об'єднань із окремими країнами. У 2016 р. укладено 19 таких угод: 5 з товарів, 13 з товарів і послуг та лише одна з послуг (АСЕАН, Індія).

З огляду на зазначене вражаючими є дані ЮНКТАД [27; 28] стосовно низки країн, що розвиваються, й транзитивних країн, чия економіка залежить від експорту сировини (табл. 14). Як бачимо, економіка семи із 46 країн більш ніж на 90 % залежить від експорту сировини, а в 31-й із них основу експорту становить продукція нафтогазової промисловості. Тому можна тільки схвалити ініціативу Саудівської Аравії, котра прийняла програму “Vision-2030” – довгостроковий план трансформації економіки країни з метою позбавлення нафтової залежності при реалізації двох проектів: “King Abdullah Economic City” (Економічне місто короля Абдулли) та спорудження на узбережжі Червоного моря інноваційного міста Neom. Перший передбачає вкладення 100 млрд дол. США, другий – 500 млрд дол. у будівництво

Таблиця 12. Найбільші багатонаціональні нафтинсові компанії за обсягом зарубіжних активів станом на 2016 р.

Компанія	Частка держави, %	Активи, млн дол. США		Продажі, млн дол. США		Персонал, тис. осіб		IT*
		за кордоном	усього	за кордоном	усього	за кордоном	усього	
Volkswagen Group	20,0	197 254 (61,3 %)	321 888	192 093 (79,9 %)	240 366	346 715	626 715	60,3
Enel SpA	23,6	112 240 (68,4 %)	164 010	37 622 (49,5 %)	75 898	30 124	62 080	55,3
Eni SpA	25,8	106 408 (81,0 %)	131 280	35 510 (57,5 %)	61 690	12 626	33 536	58,8
Deutsche Telekom AG	17,4	102 176 (65,5 %)	156 514	53 588 (66,2 %)	80 866	10 697	218 341	60,2
EDF SA	84,6	84 508 (20,4 %)	296 869	17 923 (22,7 %)	78 773	25 142	154 808	22,5
Engie	32,0	77 809 (46,5 %)	167 070	46 125 (62,5 %)	73 724	80 439	153 090	53,9
China National Offshore Oil Corp (CNOOC)	100,0	66 273 (37,0 %)	179 228	17 761 (26,2 %)	67 789	8 979	110 200	23,8
Airbus Group NV	11,1	66 490 (56,7 %)	117 142	50 010 (67,9 %)	73 660	85 819	133 782	62,9
Orange SA	13,5	62 623 (62,8 %)	99 787	24 283 (53,8 %)	45 268	58 399	155 202	51,3
Nippon Telegraph & Telephone Corp.	32,4	59 580 (31,8 %)	187 251	13 749 (52,4 %)	96 218	77 000	241 450	26,0
Statoil ASA	67,0	58 995 (56,4 %)	104 530	10 190 (22,3 %)	45 688	2 505	20 539	30,3
Renault SA	15,0	49 381 (45,9 %)	107 624	43 451 (76,7 %)	56 621	100 474	124 859	67,7
Petronas-Petroleum Nasional Bhd	60,6	47 912 (34,2 %)	139 868	46 549 (73,5 %)	63 322	10 630	53 139	42,5
China COSCO Shipping Corp. Ltd	100,0	43 076 (77,4 %)	55 642	15 104 (65,7 %)	22 965	5 114	82 708	49,8
Vale SA	Golden share	37 143 (37,4 %)	99 157	25 123 (92,5 %)	27 161	15 527	73 062	50,5
China Minmetals Corp.	100,0	35 165 (32,6 %)	107 933	16 221 (23,7 %)	68 413	15 082	240 000	20,9
Inpex Corp.	19,0	32 434 (83,4 %)	38 898	3 859 (45,8 %)	8 417	1 567	3 449	58,2
Deutsche Post AG	24,9	29 820 (73,9 %)	40 366	43 615 (18,7 %)	63 430	297 026	508 036	67,0
Japan Tobacco Inc.	33,4	28 130 (69,4 %)	40 527	11 742 (57,6 %)	20 371	26 100	44 667	61,8
OMV AG	31,5	27 542 (81,2 %)	33 848	15 905 (74,6 %)	21 308	19 113	22 544	80,3
Sabic-Saudi Basic Industries Corp. Ltd	70,0	22 870 (26,1 %)	87 525	26 141 (52,8 %)	49 490	25 321	40 000	51,9
China State Construction Corp. Ltd	100,0	25 472 (15,3 %)	165 740	9 717 (6,9 %)	140 099	37 112	241 474	12,6
Vattenfall AB	100,0	26 430 (58,5 %)	45 161	11 846 (66,4 %)	17 833	11 251	19 935	59,0
PSA Peugeot Citroen	13,7	23 934 (48,8 %)	47 595	45 401 (75,9 %)	59 774	97 411	170 156	61,2
Oil and Natural Gas Corp. Ltd	68,9	23 921 (44,5 %)	53 765	1 889 (9,4 %)	20 084	15 095	33 927	32,8
Разом	-	1 447 186 (48,3 %)	2 989 178	815 667 (37,2 %)	1 578 998	1 327 598	3 570 759	-

* IT – індекс транснаціоналізації корпорацій.

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2017. 102 р.

Таблиця 13. Індекс закордонних філій у групі багатонаціональних компаній

Компанія	ІЗФ	Компанія	ІЗФ
Volkswagen Group	2,49	China COSCO Shipping Corp. Ltd	0,56
Enel SpA	0,45	Vale SA	20,48
Eni SpA	0,37	China Minmetals Corp.	0,64
Deutsche Telecom AG	1,04	Inpex Corp.	0,16
EDF SA	0,73	Deutsche Post AG	0,78
Engie	1,92	Japan Tobacco Inc.	0,60
China National Offshore Oil Corp. (CNOOC)	0,60	OMV AG	0,67
Airbus Group NV	1,61	Sabic-Saudi Basic Industries Corp. Ltd	3,16
Orange SA	0,73	China State Construction Corp. Ltd	0,41
Nippon Telegraph & Telephone Corp.	0,60	Vattenfall AB	1,40
Statoil ASA	0,22	PSA Peugeot Citroen	3,12
Renault SA	3,93	Oil and Natural Gas Corp. Ltd	0,13
Petronas-Petroleum Nasional Bhd	5,34		

Складено авторами.

Таблиця 14. Залежність країн, що розвиваються, і транзитивних країн від експорту сировини, %

Країна	1990	2000	2014–2015	Країна	1990	2000	2014–2015
Ангола*	93,5	–	94,4	Катар*	81,7	89,6	81,0
Алжир*	96,5	98,0	95,3	Саудівська Аравія*	90,8	91,6	76,4
Аруба*	–	–	69,3	Судан*	–	67,2	77,0
Бахрейн*	–	86,5	53,3	Суринам	83,3	68,8	62,5
Ботсвана	–	86,1	87,2	Тринідад і Тобаго*	67,6	65,4	59,6
Болівія*	68,7	35,3	59,7	Ємен*	–	96,6	83,9
Бруней*	96,5	–	94,2	Венесуела*	87,5	89,4	89,7
Камерун*	56,8	75,2	52,7	Сирія*	46,2	77,1	72,8
Чад*	–	–	90,3	Замбія	–	57,1	61,5
Чилі	53,6	45,6	55,8	Перу	57,0	38,6	32,9
Конго*	–	–	83,7	Гвінея	–	51,7	89,8
Еквадор*	52,1	50,9	47,5	Єгипет	38,4	69,4	23,1
Гана*	–	16,8	56,3	Бермуди*	–	–	49,8
Габон*	–	85,0	72,4	Малі	–	–	83,0
Ірак*	–	–	98,1	Азербайджан*	–	85,1	90,1
Іран*	–	89,4	59,0	Казахстан*	–	71,9	73,6
Ямайка*	65,6	57,2	67,2	Киргизстан	–	–	37,7
Кувейт*	92,5	93,7	81,2	Монголія	–	–	86,2
Лівія*	94,7	–	89,6	РФ*	–	60,4	63,4
Нігер	–	28,8	48,8	Таджикистан	–	81,4	89,8
Оман*	92,9	82,4	68,1	Туркменістан*	–	81,4	89,8
Нігерія*	–	99,6	92,4	Узбекистан	–	–	50,6
С'єрра Леоне	–	–	77,0				

* Основою експорту країни є нафта й газ.

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

Таблиця 15. Динаміка структури світового експорту товарів у 2005–2014 рр.

Товари	Обсяг, млн дол. США		Зміни	
	2005	2014	млн дол. США	%
Усі товари	10 459 468	18 957 775	8 498 307	181,2
Нафтові й бітумні продукти	788 418	1 544 815	756 397	195,9
Сира нафта	377 798	968 124	590 326	156,2
Природний газ	150 055	371 726	221 671	147,7
Рідкі бутан і пропан	29 605	73 652	44 047	151,8
Медикаменти, включаючи ветеринарні	207 602	352 821	145 219	170,1
Золото	38 041	318 209	280 168	836,5
Прикраси й коштовності	41 078	162 802	121 724	396,3
Залізо та концентрати	28 731	118 926	90 195	413,9
Вугілля	46 198	97 990	51 792	212,1
Корми для тварин	30 969	86 890	58 921	290,2
Бобові культури	22 038	80 695	58 657	366,1
Добрива	24 907	66 239	41 332	265,9
Пшениця	17 920	48 139	30 219	268,6
Овочі, жири та рослинна олія	13 689	44 397	30 708	335,5
Цукор, меляса й мед	18 103	37 909	19 806	209,4
Кава та її замінники	15 903	40 178	24 275	252,6
Кукурудза	10 172	26 394	16 222	259,5
Рис	3 004	10 604	7 600	353,0

Джерело: UNCTAD Handbook of Statistics. N. Y. : UN, 2016. 264 p.

міста при залученні коштів уряду королівства, його суверенного фонду та приватних інвесторів. Держава розраховує, що розвиток портів, індустрії розваг і будівництво сприятимуть розширенню торгівлі країни з рештою світу [29].

У зв'язку з цим дуже цікавими є дані ЮНКТАД щодо зміни структури експорту товарів на світовому рівні за 2005–2014 рр. (табл. 15).

Варто наголосити, що основний внесок у зростання обсягів торгівлі (8,5 трлн дол. США, понад 18 %) зробили товари нафтогазової промисловості, тимчасом як внесок товарів АПК трохи перевищує 3 %. Найістотніше зростання, в більш ніж 8 разів, дала торгівля золотом, а найпомітніше падіння обсягів експорту зафіксоване за кінофільмами – з 673 млн до 43 млн дол. США.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків:

1. Зберігається тенденція нарощування обсягів торгівлі в усіх регіонах світу.
2. Період 1980–2016 рр. характеризується дев'ятьма особливостями розвитку світової торгівлі – від стрімкого зростання її обсягів до безпрецедентного завдяки Інтернету поширення електронної торгівлі.
3. Унаслідок фінансової кризи 2008–2010 рр. найбільше постраждала торгівля розвинутих країн, де ця криза мала відповідні передумови.
4. Спостерігається тенденція переорієнтації розвинутих країн із внутрішньогрупової торгівлі на торгівлю з країнами, що розвиваються, й транзитивними.

5. Процеси глобалізації світової торгівлі підштовхують країни всіх рівнів розвитку до підвищення відкритості своїх економік та інтеграції в глобальні ринки.

6. Індекс зарубіжних філій дає можливість скласти порівняльну оцінку ефективності їхньої роботи порівняно з домашніми підрозділами БНК.

7. Відзначається подальше зростання відкритості економік країн та поглиблення їх інтеграції в глобальний ринок.

Список використаних джерел

1. Oxford Dictionary. Oxford : Clarendon Press, 1970.
2. Marshall A. Principles of Economics. 8th ed. London : Palgrave Macmillan, 2013. 759 p.
3. Braudel F. La Dynamique du Capitalisme. Paris : Flammarion, 1985. 120 p.
4. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition / ed. by K. Sutherland. Oxford : Oxford University Press, 2008.
5. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. Kitchener : Batoche Books, 2001.
6. Mill J. S. Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy. Indianapolis (Cambridge) : Hackett Publishing Company, Inc., 2004.
7. Haberler G. The Theory of International Trade: With Its Applications to Commercial Policy / trans. A. Stonier, F. Benham. New York : Augustus M. Kelley Publishers, 1968.
8. Heckscher E. The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income. *Readings in the Theory of International Trade* / ed. by H. Flam, M. J. Flanders. Philadelphia : Blakiston, 1949. P. 272–300.
9. Ohlin B. Interregional and International Trade. Harvard University Press, 1967.
10. Stolper W. F., Samuelson P. A. Protection and real wages. *The Review of Economic Studies*. 1941. Vol. 9, No. 1. P. 58–73.
11. Leontief W. Domestic production and foreign trade; the American capital position re-examined. *Proceedings of the American philosophical Society*. 1953. Vol. 97, No. 4. P. 332–349.
12. Vernon R. The product cycle hypothesis in a new international environment. *Oxford bulletin of economics and statistics*. 1979. Vol. 41, No. 4. P. 255–267.
13. Porter M. The competitive advantage of nations. New York : The Free Press, 1990.
14. James H. Bretton Woods to Brexit. *Finance & Development*. 2017. Vol. 54, No. 3. P. 5–9.
15. Fiscal Monitor. Managing Public Wealth / International Monetary Fund. 2018. October. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2018/10/04/fiscal-monitor-october-2018>.
16. Овсянніков О. В. Теоретичні аспекти торгівлі в міжнародному агробізнесі. *Вісник аграрної науки*. 2004. № 12. С. 72–74.
17. Иноземцев В. Расколота цивилизация : науч. изд. М. : Academia : Наука, 1999. 724 с.
18. Оболенский В. П., Поспелов В. А. Глобализация мировой экономики. Проблемы и риски российского предпринимательства. М. : Наука, 2001. 216 с.
19. Иноземцев В. Очерки истории экономической общественной трансформации. М. : Таурис Альфа, 1996. 400 с.
20. Michael Aldrich. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Aldrich.
21. Videotex Minitel. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Minitel>.
22. Филатова Е. Когда состоялась первая в мире интернет-покупка? 2015. 28 нояб. URL: <https://psm7.com/analytics/kogda-sostoyalas-pervaya-v-mire-internet-pokupka.html>.
23. Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 as adopted in 1998 : General Assembly Resolution 51/162 of 16 December 1996 / UNCITRAL. URL: https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf.

24. Полоник В. Інтернет торгівля в Україні: 15 слайдов о e-commerce. URL: <https://netpeak.net/ru/blog/15-slaydov-o-tom-kak-razvivaetsya-rynok-elektronnoy-kommercii-v-ukraine/>.
25. Agreement on Trade Facilitation / WTO. 2014. November 28. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm.
26. Government Procurement Agreement / WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/gp_gpa_e.htm.
27. UNCTAD Handbook of Statistics. New York ; Geneva : UN, 2016. 264 p.
28. UNCTAD Handbook of statistics. New York : UN, 2005. 485 p.
29. World Investment Report 2017. Investment and Digital Economy. New York ; Geneva : UN, 2017. 252 p.

References

1. Oxford Dictionary. (1970). Oxford: Clarendon Press.
2. Marshall, A. (2013). *Principles of Economics* (8th ed.). London: Palgrave Macmillan.
3. Braudel, F. (1985). *La Dynamique du Capitalisme*. Paris: Flammarion.
4. Smith, A. (2008). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Oxford: Oxford University Press.
5. Ricardo, D. (2001). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Kitchener: Batoche Books.
6. Mill, J. S. (2004). *Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy*. Indianapolis (Cambridge): Hackett Publishing Company, Inc.
7. Haberler, G. (1968). *The Theory of International Trade: With Its Applications to Commercial Policy*. New York: Augustus M. Kelley Publishers.
8. Heckscher, E. (1949). The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income. In H. Flam, M. J. Flanders (Eds.). *Readings in the Theory of International Trade* (pp. 272–300). Philadelphia: Blakiston.
9. Ohlin, B. (1967). *Interregional and International Trade*. Harvard University Press.
10. Stolper, W. F., Samuelson, P. A. (1941). Protection and real wages. *The Review of Economic Studies*, Vol. 9, No. 1, 58–73.
11. Leontief, W. (1953). Domestic production and foreign trade; the American capital position re-examined. *Proceedings of the American philosophical Society*, Vol. 97, No. 4, 332–349.
12. Vernon, R. (1979). The product cycle hypothesis in a new international environment. *Oxford bulletin of economics and statistics*, Vol. 41, No. 4, 255–267.
13. Porter, M. (1990). *The competitive advantage of nations*. New York: The Free Press.
14. James, H. (2017). Bretton Woods to Brexit. *Finance & Development*, Vol. 54, No. 3, 5–9.
15. International Monetary Fund. (2018, October). *Fiscal Monitor. Managing Public Wealth*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2018/10/04/fiscal-monitor-october-2018>.
16. Ovsianikov, O. V. (2004). Theoretical aspects of trade in international agribusiness. *News of agrarian sciences*, 12, 72–74 [in Ukrainian].
17. Inozemtsev, V. (1999). *Split civilization*. Moscow: Academia; Nauka [in Russian].
18. Obolenskyi, V. P., Pospelov, V. A. (2001). *The globalization of the world economy. Problems and risks of Russian business*. Moscow: Nauka [in Russian].
19. Inozemtsev, V. (1996). *Essays on the history of economic social transformation*. Moscow: Taurus Alfa [in Russian].
20. Michael Aldrich. (n. d.). *wikipedia.org*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Aldrich.
21. Videotex Minitel. (n. d.). *wikipedia.org*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Minitel>.

22. Filatova, E. (2015, November 28). *When did the world's first online purchase take place?* Retrieved from <https://psm7.com/analytics/kogda-sostoyalas-pervaya-v-mire-internet-pokupka.html> [in Russian].

23. UNCITRAL. (1999). *Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 as adopted in 1998: General Assembly Resolution 51/162 of 16 December 1996*. Retrieved from https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf.

24. Polonik, V. (n. d.). *Online trading in Ukraine: 15 slides about e-commerce*. Retrieved from <https://netpeak.net/ru/blog/15-slaydov-o-tom-kak-razvivaetsya-rynok-elektronnoy-kommercii-v-ukraine/> [in Russian].

25. WTO. (2014, November 28). *Agreement on Trade Facilitation*. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm.

26. WTO. (n. d.). *Government Procurement Agreement*. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/gp_gpa_e.htm.

27. UNCTAD. (2016). *Handbook of Statistics*. New York; Geneva: UN.

28. UNCTAD. (2005). *Handbook of Statistics*. New York: UN.

29. UNCTAD. (2017). *World Investment Report 2017. Investment and Digital Economy*. New York; Geneva: UN.